

Tijdschrift voor Gregoriaans

1992 - 2

TIJDSCHRIFT VOOR GREGORIAANS

Jaargang 17, nummer 2, mei 1992

Verschijnt driemaandelijks

REDACTIE:

Marie-Louise Egbers, Ike de Loos,

Martien Verzijl, Theo de Wit.

Redactie:	Catharinastraat 81 4811 XG Breda tel. 076 - 22 14 58
Secretariaat:	Torenhoekstraat 14 5056 AN Berkel-Enschot tel. 013 - 33 10 94

Abonnement: fl. 30,-- per jaar, over te maken op girorekening-nummer 39586 t.n.v. Stichting A.C.G. t.a.v. penningmeester H. Berkers te Geldrop.

Druk: Drukkerij Van Stiphout B.V. - Helmond

De Stichting Amici Cantus Gregoriani is een kring van mensen, die zich verbonden weten met het gregoriaans en door een jaarlijks terugkerende bijdrage de verschijning van dit tijdschrift, alsmede andere op het gregoriaans gerichte activiteiten, mogelijk maken.

Inlichtingen op het redactie-adres.

Losse nummers (ook van oude jaargangen): fl. 9,-- per stuk.

Copij voor de volgende aflevering: 15 juni 1992.

Bij de voorplaat:

*Rome, Bibl. Angelica 123 (Graduale Bologna ± 1130)
f. 128^v*

Van de redactie

Opnieuw een goed gevulde aflevering met een verscheidenheid aan artikelen over diverse onderwerpen.

In het hoofdartikel behandelt Martin Hoondert in een zeer goed leesbaar artikel de vraag, of we eigenlijk wel kunnen spreken van een eigen premonstratenzer gregoriaans.

In onze kleine serie over liturgische muziek thans een bijdrage over de kerkzang in de Byzantijnse liturgie.

Ook besteden we deze keer aandacht aan de verering van de aartsengel Michaël in de liturgie.

Een discussie en een beschouwing over de historische uitvoering van het gregoriaans wordt aangeslingerd door Wico Clements naar aanleiding van een artikel van Wouter Swets in het maandblad *Luister*.

Een nieuw initiatief van de Amici Cantus Gregoriani in de vorm van een mannenschola wordt nader belicht in de rubriek *Uit het koor geklapt*.

Tenslotte de actualiteit met verslagen, aankondigingen en mededelingen. ■

HOOFDARTIKEL

HET GREGORIAANS VAN DE PREMONSTRATENZER ORDE¹

*Martin Hoondert**

INLEIDING

In het Tijdschrift voor Gregoriaans, jaargang 14/3-4 (1989) publiceerde J. Bielen een artikel over het gregoriaans van de norbertijnen of premonstratenzers. Daarin stelt hij dat binnen de orde streng gelet werd op liturgische uniformiteit. Het premonstratenzer gregoriaans is daardoor als zelfstandig corpus blijven bestaan tot in onze tijd toe, aldus Bielen. In het tweede deel van zijn artikel somt de auteur de kenmerken van het premonstratenzer gregoriaans op. Hij gaat daarbij uit van het eigen graduale van de orde dat in 1910 verschenen is.

In dit artikel wil ik ingaan op de vraag: Kunnen we spreken van een eigen gregoriaans van de premonstratenzer orde? Hieronder versta ik: gregoriaans dat vanuit een centraal punt of door een centrale instantie aan de hele orde is opgelegd in de periode dat de orde vorm heeft gekregen. Om deze vraag te beantwoorden, zal ik twee wegen bewandelen. Allereerst ga ik in op de historie van de orde en de ontwikkeling van de premonstratenzer liturgie. Vervolgens behandel ik enkele handschriften (graduale, missale), die in de Middeleeuwen in de liturgie van de orde gebruikt zijn.

I. HISTORIE EN ONTWIKKELING

1. Geschiedenis van de orde tot 1300

De orde der premonstratenzers werd in 1121 door Norbertus gesticht in Prémontré, een plaatsje ten zuiden van Laon. De premonstratenzers,

* Martin Hoondert is doctorandus in de Muziekwetenschap en student aan de Theologische Faculteit Tilburg. Bovendien heeft hij de cursus Directie Gregoriaans van de Amici Cantus Gregoriani afgesloten.

genoemd naar de plaats van stichting (Latijn: Praemonstratum), worden ook wel, naar de stichter, norbertijnen genoemd. Ze dragen een witte pij en heten daarom ook witheren. Op dit moment zijn er nog ongeveer 1500 norbertijnen en norbertinessen, verspreid over ca. 35 abdijen in de hele wereld.

De stichting van de orde van Prémontré moet gezien worden in het kader van de gregoriaanse hervorming. Deze beweging, met paus Gregorius VII (1073-1085) als krachtigste leider, wilde de invloed van de leken op de geestelijkheid terugdringen (investituurstrijd). Maar ook misstanden onder de clerici zelf, zoals simonie, concubinaat en ongebreidelde luxe, werden bestreden. Hiertoe streefde de gregoriaanse hervormingsbeweging een herbronning na, een terugkeer naar de uitgangspunten van de eerste christengemeente:² leven in gemeenschap gecombineerd met apostolisch dienstwerk.³ De regel van Augustinus bracht deze *vita apostolica* in praktijk en stond daarom vanaf het einde van de 11e eeuw volop in de belangstelling.

In de eerste eeuw van haar bestaan breidde de orde zich snel uit, vooral in Noord-Frankrijk, Duitsland en de Lage Landen. Toen Norbertus stierf (1134), waren er al ongeveer honderd kloosters gevormd. Deze snelle aanwas werd mede veroorzaakt door het verschijnsel *affiliatio*: reeds bestaande kloosters of kapittels van koorheren gingen over tot de premonstratenzer levenswijze. Vaak riepen bisschoppen, die voorstander waren van de gregoriaanse hervorming, premonstratenzers naar hun dioceses om bepaalde kloosters of kapittels over te nemen.

2. De regel van Augustinus en de statuten

Onder invloed van de gregoriaanse hervormingsbeweging koos Norbertus voor de regel van Augustinus⁴ en wel voor die versie die bekend staat als de *Ordo Monasterii*. Andere augustijner orden kozen doorgaans voor een meer gangbare versie van de regel van Augustinus, het *Praeceptum*. De keuze voor van Norbertus was dus ongebruikelijk. Dit leidde tot kritiek van buitenstaanders en was oorzaak van een crisis in Prémontré. De *Ordo Monasterii* kenmerkt zich door een ongebruikelijke ordening van het officie, handenarbeid, streng vasten en voortdurend stilzwijgen. In de oude handschriften van de orde komen we naast de *Ordo Monaste-*

rii ook het Praeceptum tegen.⁵ Het is niet duidelijk op welk moment deze is ingevoerd en samengegaan met de Ordo Monasterii. De regel van Augustinus echter, in welke vorm dan ook, bevat te weinig voorschriften om het leven van een religieuze gemeenschap te kunnen ordenen. Daarom stelden de augustijner gemeenschappen zelf hun wetgeving op: de statuten.

De statuten van de orde van Prémontré werden opgesteld onder leiding van abt Hugo van Fosses, die in 1128 Norbertus was opgevolgd. De ontwikkeling van de premonstratenzer wetgeving is een complexe materie. Voor de periode tot 1300 kunnen we vier verschillende versies onderscheiden. Deze vier verschillende versies of codificaties van de statuten zijn verschenen in resp. 1135-1143, ca. 1150, 1236-1238 en 1290. Deze codificaties werden door de verschillende premonstratenzer kloostergemeenschappen gekopieerd, waarbij besluiten, die in de loop van de tijd door de paus of het generaal kapittel genomen waren, als glosse of in corpore toegevoegd werden.

De statuten van Prémontré zijn samengesteld aan de hand van goedgekeurde wetgeving en organisatorische beginselen van andere orden,⁶ aangepast aan de uitgangspunten van de premonstratenzers.

3. Liturgische wetgeving

Ongetwijfeld hebben Norbertus en zijn eerste volgelingen dagelijks liturgie gevierd. Hoe dit gebeurde, is door gebrek aan documenten niet te achterhalen. Wel weten we dat zijn eerste volgelingen clerici waren en tot de canonikale stand behoorden.⁷ Ook Norbertus zelf was in zijn jeugd kanunnik geweest, en wel in Xanten (bij Kleef). Het is daarom te vermoeden dat de liturgie van de jonge gemeenschap in Prémontré veel overeenkomsten vertoonde met die van de kapittel- en collegiale kerken.

Zoals reeds gezegd, koos Norbertus voor de regel van Augustinus en wel voor de Ordo Monasterii. Deze regel bevat ook voorschriften voor de ordening van de liturgie. Deze voorschriften waren echter in de 12e eeuw ongebruikelijk en lokten daarom protesten uit. In een brief uit de periode 1122-1126 schrijft Walter, bisschop van Maguelone, aan Seher, abt van het premonstratenzer klooster van Chaumouzy, het volgende:⁸

Verder getuigen wij dat de wijziging van het canonikaal officie, [...] strijdig is met de heilige regels en de zalige Augustinus zelf. Want als wij kanunniken worden genoemd en ons bekend hebben tot het canonikale leven, moeten wij van de kerk van Rome, onze moeder, die ons regels gegeven heeft [...] alles opnemen en vooral navolgen in het kerkelijk officie [...].

Paus Honorius II besliste op 1 september 1126 of 1127 dat het officie niet meer geordend mocht zijn volgens de Ordo Monasterii en voortaan gevierd moest worden volgens de gebruiken van de reeds bestaande orden:⁹

*Overigens aangaande de psalmodie en andere kerkelijke plichtsbe-
trachtingen dragen wij jullie op, dat jullie deze vieren volgens het
gebruik van andere reguliere broeders.*

Het is niet bekend of dit pauselijke bevel direct invloed heeft gehad op de liturgie van Prémontré. Hugo van Fosses, de opvolger van Norbertus, begon na zijn aanstelling direct met het opstellen van statuten. In de eerste codificatie van de statuten vinden we nog enkele passages die betrekking hebben op de liturgie. In de tweede codificatie echter zijn deze passages verdwenen. Dit doet vermoeden dat er reeds een liturgische ordening was opgesteld. Er is echter geen Liber Ordinarius (liturgische wetgeving) uit de eerste helft van de 12e eeuw overgeleverd.

De eerste overlevering van het Liber Ordinarius vinden we in een handschrift dat zich nu in München bevindt.¹⁰ Deze ordening is opgesteld in het laatste kwart van de 12e eeuw, of misschien net na 1200.¹¹ Dit Liber Ordinarius uit de 12e eeuw blijft gedurende de gehele 13e en begin van de 14e eeuw van kracht. We mogen dus voor deze periode niet spreken van verschillende codificaties, zoals bij de statuten. Wel vinden we in de handschriften wijzigingen en aanvullingen, die in de loop van de tijd opgesteld werden door het generaal kapittel of de paus.

4. Het proces van unificatie

De vraag dient gesteld te worden wat het effect is geweest van de liturgische wetgeving: in hoeverre zijn de regels in praktijk gebracht en kunnen we spreken van eenheid in de premonstratenzer liturgie? Twee bronnen

geven naar mijn idee aan dat er weinig uniformiteit bestond in de liturgie van de premonstratenzer orde.

Ten eerste zien we een reeks van pauselijke bullen die de eenheid binnen de orde in het algemeen en de liturgie in het bijzonder tot onderwerp heeft.¹² Achtereenvolgens in 1131 en 1134 schreef de paus voor de hele orde voor dat het religieuze leven ingericht moest worden naar het voorbeeld van Prémontré. In 1146 dwong de paus de abten elk jaar bijeen te komen in Prémontré met als doel de eenheid in de orde te bewaken en te stimuleren. In 1177 vaardigde Alexander III het volgende decreet uit:

...dat de canonikale orde, zoals deze in de kerk van Prémontré volgens de regel van de zalige Augustinus en volgens de regeling van Norbertus [...] onschendbaar in acht genomen wordt door alle kerken van dezelfde (orde), voor eeuwig, en dat met dezelfde toewijding geheel en al, ook de boeken zelf, die betrekking hebben op het goddelijk officie, door alle kerken van dezelfde orde, uniform gehouden worden.

Dit decreet werd maar liefst nog acht keer uitgebracht: in 1183 door Lucius III, in 1187 door Urbanus III, in 1188 door Clemens III, in 1198 door Innocentius III, in 1217 door Honorius III, in 1227 door Gregorius IX, in 1249 door Innocentius IV en tenslotte in 1256 door Alexander IV. In de laatste bul vinden we nog een kleine aanvulling:

We willen en dragen op, dat de uniformiteit van de boeken zowel in het gezang als in de lezingen en ingevoerde regels overal in acht genomen wordt.

Deze stroom van pauselijke bullen lijkt mij voldoende bewijs, dat er in de eerste 100 à 150 jaar van de orde van Prémontré weinig sprake was van eenheid in de liturgie.¹³

Het ontbreken van eenheid in de liturgische boeken blijkt eveneens uit het relaas van Emo, abt van het klooster Bloemhof in Wittewierum (Friesland). Emo stoorde zich eraan, dat de inhoud van de boeken in de verschillende kloosters zo uiteen liep. Daarom kopieerde hij zelf de tekst van de zangboeken die hij tot zijn beschikking had, om ze vervolgens in Prémontré te verbeteren en te voorzien van muzieknoden. Emo trok in

1214 met broeder Thitard naar Prémontré en volbracht daar de door hemzelf gestelde taak. Van de abt van Prémontré, Gervasius, kreeg hij een schrijven mee, waarin we lezen:¹⁴

Onlangs is Emo, onze geliefde medebroeder in Christus, de voorlopige abt van Bloemhof, naar Prémontré gekomen, en heeft zich daar veel moeite gegeven en met grote hardnekkigheid ervoor gezorgd dat in zijn klooster, dat nog niet zo lang bestaat, kerkelijke boeken aanwezig zijn, die volledig overeenstemmen met de gebruiken en de indeling die het klooster Prémontré zelf aanhoudt, zowel met betrekking tot de tekst als tot de muziek. [...] Wij schrijven dan ook met nadruk voor in de Here, uit kracht van de Heilige Geest en op straffe van excommunicatie, dat de gebruiken betreffende de tekst en het gezang, die hij aan ons heeft ontleend om de uniformiteit binnen dezelfde orde te handhaven, in het klooster Bloemhof voor eeuwig in alle opzichten in acht genomen moeten worden [...].

Het lijkt mij dat abt Gervasius niet voor niets dreigde met het zware middel van excommunicatie. Blijkbaar werden er nogal eens naar eigen inzicht veranderingen en aanpassingen aangebracht.

In het tweede deel van de kronieken van de abdij Bloemhof, geschreven door abt Menko (abt van 1243-1276), staat nog eens heel duidelijk beschreven, waarom Emo naar Prémontré getrokken was:¹⁵

daar de boeken van de orde in geheel Duitsland niet te vinden waren.

Er zijn drie factoren te noemen als oorzaak van het ontbreken van eenheid in de premonstratenzer liturgie.

Zoals gezegd, breidde de orde zich in de eerste eeuw erg snel uit door het verschijnsel *affiliatio*: reeds bestaande kloosters of kapittels gingen over tot de orde van Prémontré. Het ligt voor de hand dat deze kloosters en kapittels ook na de overgang de liturgische boeken die ze al in hun bezit hadden, nog bleven gebruiken. Veelal zien we in dergelijke handschriften correcties en aanvullingen, soms veel soms weinig, in latere hand met als doel ze aan te passen aan de liturgische voorschriften van

de orde. Het blijkt dat de liturgische wetgeving, zoals deze door Prémontré was opgesteld, weliswaar als norm gold voor de hele orde, maar niet overal met dezelfde nauwgezetheid werd nagevolgd. Vooral de abdijen waarin reeds een liturgische traditie was gevestigd (*affiliatio*), konden of wilden deze traditie niet geheel loslaten. Dit verklaart het gebruik van handschriften die niet van premonstratenzer oorsprong waren en in meer of mindere mate werden aangepast aan de voorschriften van de nieuwe orde.

Niet alleen de *affiliatio* kan als remmende factor op het proces van unificatie genoemd worden. Een tweede factor is dat de produktie van authentiek premonstratenzer handschriften onmogelijk gelijke tred kon houden met de snelle ontwikkeling van de orde in de eerste decennia na de stichting. In de periode tot 1150 werden er ongeveer 255 abdijen of priorijen gesticht.¹⁶ Uitgaande van twintig handschriften per stichting zou dit neerkomen op een produktie van 5100 handschriften binnen een periode van 30 jaar! Men was dus genoodzaakt reeds bestaande handschriften te gebruiken of handschriften die in de regio aanwezig waren, te kopiëren. Een derde remmende factor op het proces van unificatie is het ontbreken van een voorbeeld-handschrift, zoals dat bijvoorbeeld bij de cisterciënzers bestond.¹⁷

Samenvattend kan dus gezegd worden, dat de liturgische unificatie een moeizaam proces was. Hoe dit streven naar eenheid zijn weerslag heeft gevonden in de liturgische handschriften komt in het tweede gedeelte van dit artikel aan bod.

II. HANDSCHRIFTEN

1. Het *graduale* van 1910 (zie afbeelding hiernaast)

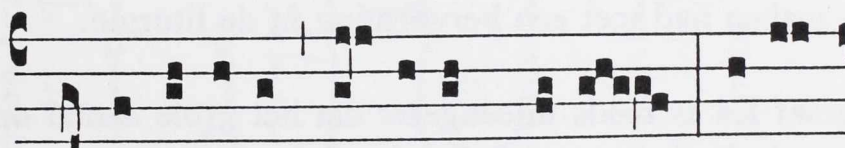
In 1902 werd door het generaal kapittel van de orde besloten dat er een nieuwe uitgave van de premonstratenzer zangboeken gemaakt moest worden. Het doel was de oudste, officiële zangtraditie van de orde te achterhalen en deze opnieuw in te voeren.¹⁸ In 1903 werd hiertoe een commissie ingesteld, bestaande uit L. Wendelen (abdij Tongerlo), N. Perreu (abdij Frigolet), M. van Waefelghem en R. van Waefelghem (beiden van de abdij van 't Park).

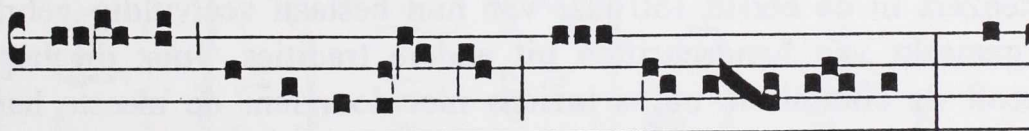
Proprium de Tempore.

Dominica I. Adventus.

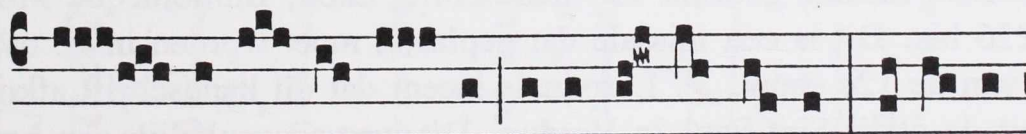
Introitus. 8.

D te le-vá-vi * á- nimam me- am : De- us

me- us, in te confí- do, non e- ru- bé- scam : ne-

que ir-rí- de- ant me in-i-mí- ci me- i : ét-e- nim

Om te komen tot een verantwoorde uitgave bracht de commissie een twintigtal handschriften bijeen in de abdij van 't Park te Heverlee (Leuven). Allereerst werden deze handschriften overgeschreven op grote bladen (46 x 36 cm). Deze bladen waren aan beide kanten bedrukt met 15 notenbalken van 4 lijnen. Op de eerste notenbalk plaatste men het gezang volgens het graduale van Solesmes.¹⁹ Op de volgende notenbalken werd hetzelfde gezang geschreven, steeds volgens een ander handschrift. Om tekst en noten goed onder elkaar te kunnen zetten, en zo de vergelijking te vergemakkelijken, waren tevoren 38 rode verticale lijnen getrokken. De tabellen (te vergelijken met de tableaux van Solesmes) die zo ontstonden, maakten de overeenkomsten en verschillen tussen de handschriften goed zichtbaar.²⁰

Bij de vergelijking ontdekte de commissie dat het aantal onderlinge verschillen erg groot was. Men begreep niet hoe dit mogelijk was. Wendelen schrijft:²¹

Met zekerheid bleek het echter uit menigvuldige oorkonden, dat de Premonstratenzers, van af de XIIIe eeuw, een officieelen muziektekst hadden, die overal verplichtend was.

Ook begreep de commissie niet waarom sommige handschriften zoveel wijzigingen bevatten in de tekst en de voorschriften. Men vroeg zich af of dit te maken had met een hervorming in de liturgie.

In paragraaf I.4 is reeds uiteengezet dat het grote aantal oproepen om de eenheid in de liturgie te onderhouden juist gezien moet worden als teken van het ontbreken van eenheid. Ook is duidelijk geworden dat de premonstratenzers in de eerste 150 jaar van hun bestaan veelvuldig gebruik hebben gemaakt van handschriften uit andere tradities. Juist dit laatste aspect heeft de commissie mijns inziens niet doorzien: de meeste handschriften die gebruikt zijn bij de uitgave van 1910 zijn niet van premonstratenzer oorsprong! Ik noem enkele treffende voorbeelden:

De commissie maakte gebruik van handschrift Laon, Bibliothèque Municipale, 226 bis. Dit is een missale dat geplaatst moet worden in de tweede helft van de 12e eeuw. V. Leroquais meent dat dit handschrift afkomstig is uit de abdij Sint-Paul in Verdun. Dit was aanvankelijk een benedictijner abdij, die in 1131 overging naar de orde van de premonstra-

tenzers. Later kwam dit handschrift terecht in de abdij van Cuissy.²² De inhoud van het handschrift komt niet overeen met de liturgische gebruiken van Prémontré (vastgelegd in het Liber Ordinarius) en bevat ook geen correcties of aanvullingen.

Ook gebruikte de commissie het handschrift Schlägl (Oostenrijk), archief abdij Schlägl, cpl. 47/1. Ook dit is een missale, dat gedateerd kan worden op 1255-1264. Het is afkomstig uit de abdij van Schlägl. Dit handschrift is grondig bestudeerd door M. van Waefelghem.²³ Het is van Duitse oorsprong en er zijn veel aanwijzingen dat het stamt uit de cisterciënzer traditie. Dit is te begrijpen als men bedenkt dat de abdij van Schlägl gedurende enkele jaren bewoond werd door cisterciënzers (1208-1216). Dezen gaven de abdij aan de premonstratenzers (1218) en keerden terug naar hun eigen klooster in Langheim. In de marge van het handschrift vinden we veel aanvullingen in latere hand om het handschrift in overeenstemming te brengen met het premonstratenzer Liber Ordinarius. Dit missale geeft duidelijk aan dat het proces van unificatie traag verliep: meer dan 50 jaar na het van kracht worden van het Liber Ordinarius (ca. 1200) werd er nog een handschrift in gebruik genomen dat niet overeenkwam met de eigen liturgische traditie.

Als derde voorbeeld noem ik het handschrift München, Bayerische Staatsbibliothek, clm. 17019. Dit is een missale uit de 12e eeuw. D. von Huebner heeft met name de kalender van dit handschrift bestudeerd.²⁴ Hij komt tot de conclusie dat het hier een missale van benedictijnse oorsprong betreft uit de abdij Innichen in het bisdom Salzburg. In 1140 werd deze abdij door bisschop Otto I von Freising aan de benedictijnen ontnomen. Tegelijk stichtte hij de premonstratenzer abdij van Schäftlarn. Waarschijnlijk schonk hij toen het missale uit Innichen aan de premonstratenzers. Huebner laat zien dat de premonstratenzers in Schäftlarn er naar streefden de benedictijnse kalender aan te passen aan de gebruiken van de eigen orde.

Het moge duidelijk zijn dat het graduale van 1910 niet bruikbaar is voor onderzoek naar het premonstratenzer gregoriaans.

2. Premonstratenzer handschriften - premonstratenzer gregoriaans?

In deze paragraaf wordt aandacht geschonken aan enkele authentieke premonstratenzer gradualen. Hiermee bedoel ik: gradualen die geschre-

ven zijn voor een premonstratenzer abdij en die dus overeenkomen met de liturgische voorschriften zoals die opgesteld zijn in het Liber Ordinarius uit de 12e eeuw.

In mijn onderzoek heb ik een viertal handschriften met elkaar vergeleken:

1. München, Bayerische Staatsbibliothek, clm. 17013.
Missale; herkomst: abdij Schäftlarn (Beieren); datering: 13e eeuw.
De transcripties zijn gemaakt aan de hand van de tabellen van het graduale van 1910, aanwezig in het archief van de abdij van Tongerlo.
2. Brussel, Bibliothèque Royale, 11396.
Graduale; herkomst: abdij van Tongerlo (?); datering: tussen ca. 1275 en 1317).
3. Oosterhout, archief abdij Catharinadal, Hs.94
Graduale; herkomst onbekend; datering: 14e eeuw.
4. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 78 A 33
Graduale; herkomst: Berne; datering: ca.1537.

De handschriften uit Brussel en Den Haag zijn volledig. Het missale uit München loopt slechts tot en met de 3e zondag na Pinksteren. Het graduale uit Oosterhout is in de 17e eeuw ingrijpend gewijzigd: op vele plaatsen zijn de notenbalken witgelakt en opnieuw beschreven volgens de Medicea-uitgave. De originele notatie is slechts op enkele plaatsen behouden gebleven.

Bij de vergelijking van de handschriften heb ik me geconcentreerd op de Alleluia-gezangen voor de Paastijd en de zondagen na Pinksteren. Juist de keuze van de Alleluia-verzen verschilde van regio tot regio, van orde tot orde en vaak zelfs van kerk tot kerk.²⁵ De Alleluia-verzen vormen zo een goed middel om de herkomst van een handschrift te achterhalen.²⁶ Bovendien geeft het Liber Ordinarius zeer nauwkeurig aan welke Alleluia-verzen in de Paastijd en op de zondagen na Pinksteren gezongen moeten worden. De vergelijking levert twee belangrijke punten op:²⁷

Allereerst blijkt dat de handschriften overeenkomen in de keuze van de gezangen: de handschriften bevatten op dezelfde liturgische momenten dezelfde gezangen. Er is dus eenheid op het vlak van de rubrieken. Hieruit blijkt de invloed van het Liber Ordinarius, waarin immers nauwkeurig werd aangegeven welke gezangen er gezongen moesten worden.

Ten tweede blijkt dat de noten van de gezangen vaak in kleine details verschillen. Soms gaat het om liquescerende of strophische noten die in het ene handschrift meer voorkomen dan in het andere. Soms wijkt een interval af: een terts is een kwart geworden of andersom. Soms overbrugt het ene handschrift een terts-afstand stapsgewijs met drie noten terwijl een ander handschrift slechts twee noten heeft en dus een sprong maakt. Daarnaast zijn er enkele plaatsen waar de verschillen wel groot zijn. Aan deze constatering kunnen twee conclusies verbonden worden. Enerzijds blijkt dat Prémontré voor de gezangen geen voorbeeld-handschrift heeft uitgevaardigd:²⁸ daarvoor zijn er teveel verschillen tussen de gradualen. Anderzijds staan alle vier de handschriften in    n en dezelfde traditie. Immers, de meeste onderlinge afwijkingen betreffen slechts details.

In de handschriften komen dus drie lijnen bij elkaar: het Liber Ordinarius gaf de rubrieken en in die gevallen waarin het Liber Ordinarius niet voorzag, vulden de premonstratenzers de liturgie zelf in vanuit de canonieke traditie en de lokale traditie van de betreffende abdij.

Samenvattend kan dus gezegd worden dat het Liber Ordinarius wel voorschreef wat er gezongen moest worden, maar niet hoe. Het gregoriaans van de premonstratenzers was daarom wel afkomstig uit    n en dezelfde traditie, maar er was geen eenheid of eenduidigheid. Hieruit volgt dat er geen sprake kan zijn van premonstratenzer gregoriaans. Ofwel: de premonstratenzers hadden geen gregoriaans dat vanuit een centraal punt, bijvoorbeeld Prémontré, aan de hele orde was opgelegd.

3. Vergelijking met andere tradities

Ondanks het feit dat we niet kunnen spreken van premonstratenzer gregoriaans, is het toch mogelijk een vergelijking te maken tussen de premonstratenzer liturgische wetgeving en andere liturgische tradities. Het vergelijkend onderzoek blijft hier beperkt tot de Alleluia-verzen van de zondagen na Pinksteren. Bovendien komen slechts twee andere tradities ter sprake.

Alvorens een vergelijking te maken met andere tradities is het zinvol de Alleluia-verzen van de zondagen na Pinksteren, zoals die voorgeschreven worden door het Liber Ordinarius, nader te bekijken. De teksten van de

Alleluia-verzen zijn alle ontleend aan het boek der psalmen. Hieronder volgt een overzicht van de zondagen na Pinksteren, de beginwoorden van het Alleluia-vers en een verwijzing naar het betreffende psalmvers:

zond. na Pink- steren	beginwoorden vers	herkomst vers
1.	Domine Deus	7:2
2.	Deus iudex	7:12
3.	Diligam te	17:2
4.	Domine in virtute	20:2
5.	Benedicam	33:2
6.	Omnes gentes	46:2
7.	Eripe me	58:2
8.	Te decet	64:2 + 5-6
9.	Omnis terra	65:4
10.	In te Domine speravi	70:1-2/30:2-3
11.	Attendite	77:1
12.	Propitius esto	78:9-10
13.	Exultate	80:2-3
14.	Domine Deus salutis	87:2
15.	Domine refugium	89:1
16.	Venite exultemus	94:1 + 2
17.	Quoniam Deus	94:3
18.	Domine exaudi	101:2
19.	Confitemini	104:1
20.	Paratum cor	107:2
21.	In exitu	113A:1 + 2
22.	Qui timent Dominum	113B:11
23.	De profundis	129:1-2
24.	Lauda anima	145:2
25.	Qui sanat	146:3
26.	Qui posuit	147:3

De Alleluia-verzen zijn op volgorde van psalmnummering over de zondagen verdeeld (zie 3e kolom). De 8e, 16e en 21e zondag hebben twee Alleluia-verzen.

De Alleluia-verzen voor de zondagen na Pinksteren zoals we die in de verschillende tradities tegenkomen laten zich in een aantal groepen verdelen. De groep waartoe de premonstratenzer liturgie behoort heeft als ken-

merken dat de lijst met Alleluia-verzen aanvangt met *Domine Deus meus* en dat de verzen geordend zijn op psalmnummer (numerieke volgorde).²⁹ Binnen de groep *Domine Deus meus* onderscheidt de lijst van Prémontré zich door drie karakteristieke Alleluia-verzen: *Benedicam Dominum* (5e zondag), *Omnis terra* (9e zondag) en *Propitius esto* (12e zondag). Deze drie karakteristieke verzen vinden we ook in het bisdom Luik. *Propitius esto* is ook daarbuiten verspreid, *Benedicam* komt ook voor in Zuid-Frankrijk, *Omnis terra* komt, naar het zich laat aanzien, buiten het bisdom Luik niet voor.³⁰ Invloed van het bisdom Luik op de liturgie van Prémontré is dus waarschijnlijk. Deze invloed geldt allereerst voor de keuze van de Alleluia-verzen voor de zondagen na Pinksteren. Of het bisdom Luik ook invloed heeft gehad op andere onderdelen van de liturgie, zoals de keuze van de heiligen of de oraties, moet nader onderzocht worden.

Invloed van Laon op de liturgie van Prémontré is, gezien de geringe afstand tussen deze twee plaatsen, zeker voor de hand liggend. Deze veronderstelling komen we soms tegen in de literatuur. Uit een vergelijking van de Alleluia-verzen blijkt echter dat de lijst van Laon behoort tot een andere groep dan die van Prémontré, namelijk de groep die aanvangt met het vers *Deus iudex*, die we vooral tegenkomen in Franse handschriften ten noorden van de Loire, rond Parijs en in Noord-Frankrijk. Er is dus geen reden om aan te nemen dat Laon invloed heeft gehad op de premonstratenzer liturgie.

BESLUIT

Het onderzoek zoals ik dat in het tweede deel van dit artikel gepresenteerd heb, heeft veel beperkingen. De conclusies staan dan ook ter discussie en moeten gezien worden als een aanzet tot een onderzoek op grote schaal, waarbij een veel groter aantal handschriften betrokken wordt en bovendien de hele liturgie zoals die in de premonstratenzer abdijen gevierd werd, in ogenschouw wordt genomen. Vanuit een breder perspectief zullen de oude, middeleeuwse bronnen anders tot ons spreken. Wie weet zingen ze ons dan toch premonstratenzer gregoriaans toe! ■

NOTEN

1. Dit artikel is ontstaan n.a.v. een scriptie, geschreven voor de vakgroep Muziekwetenschap van de Rijksuniversiteit Utrecht onder begeleiding van Dr. C. Vellekoop.
2. Handelingen 2, 42-47.
3. C.H. LAWRENCE: *Medieval monasticism. Forms of religious life in western Europe in the middle ages* (Londen 1989). p. 149-152.
4. L. VERHEIJEN: *La règle de saint Augustin* (Parijs 1967). Zie vooral deel 2, p. 175-176.
5. I. VAN DE WESTELAKEN: "Premonstratenzer wetgeving 1120-1165", in: *Analecta Praemonstratensia* 38 (1962), p. 12.
6. Enkele cisterciënzer documenten vinden we terug in de statuten en liturgische wetgeving van de premonstratenzers. Ook de wetgeving van de augustijnen van Springersbach en Kloosterrade heeft invloed uitgeoefend.
7. I. VAN DE WESTELAKEN: "Premonstratenzer wetgeving ...", p. 8.
8. I. VAN DE WESTELAKEN: "Premonstratenzer wetgeving ...", p. 9-10. De Latijnse tekst wordt gegeven door C. DEREINE: "Le premier ordo de Prémontré", in: *Revue Bénédictine* 58 (1948), p. 87 noot 2.
9. De tekst van deze pauselijke bul is weergegeven in: PL. LEFÈVRE: "Deux bulles pontificales inédites du XIIe siècle, relatives à l'ordre de Prémontré", in: *Analecta praemonstratensia* 12 (1936), p. 67-71. De datering is vastgesteld in: PL. LEFÈVRE: "La liturgie de Prémontré. Histoire, formulaire, chant et cérémonial", in: *Bibliotheca analectorum praemonstratensium* 1 (Leuven 1957), p. 5.
10. München, Bayerische Staatsbibliothek, clm. 17174, f. 42v-96v. Uitgave: PL. LEFÈVRE: "L'Ordinaire de Prémontré d'après des manuscrits du XIIe et du XIIIe siècle", in: *Bibliothèque de la revue d'histoire ecclésiastique*, deel 22 (Leuven 1941).
11. PL. LEFÈVRE: "L'Ordinaire de Prémontré ...", p. XIII.
12. J. BORREMANS: *Le chant liturgique traditionnel des Prémontrés. Etude illustrée de nombreuses reproductions de manuscrits du XIIe au XVIe siècle. Le graduel* (Mechelen 1914), p. 5-6. De teksten van de genoemde pauselijke bullen bevinden zich in J. LEPAIGE: *Bibliotheca praemonstratensis ordinis* (Parijs 1633), p. 622-686.
13. J. BORREMANS: *Le chant liturgique ...*, p. 7-8, concludeert het tegenovergestelde! Naar mijn idee is dit niet logisch: een steeds herhaalde opdracht de eenheid te bewaren, duidt er op dat de eenheid er op dat moment nog niet is.
14. H. JANSSEN EN A. JANSE (eds.): *Kroniek van het klooster Bloemhof te Wittewierum*. (Hilversum 1991) (Middelleeuwse studies en bronnen 20), p. 30-35.
15. H. JANSSEN EN A. JANSE: *Kroniek ...*, p. 298-299.
16. R. VAN WAEFELGHEM: *Répertoire des sources imprimées et manuscrites relatives à la liturgie des monastères de l'ordre de Prémontré* (Brussel 1930). p. 349-361 bevat een lijst van abdijen en priorijen in chronologische volgorde.
17. Het voorbeeld-handschrift van de cisterciënzers is thans te vinden in Dijon, Bibliothèque Publique, no. 114. Dit handschrift, dat nu niet meer volledig is, bevatte het breviarium, epistolarium, evangeliarium, missale, collectarium, kalendarium, regu-

- la, consuetudines, psalterium, cantica, hymnarium, antiphonarium en graduale. Het stamt uit het tweede kwart van de 12e eeuw.
18. De beschrijving van de werkwijze bij het tot stand komen van het premonstratenzer graduale is afkomstig uit: L. WENDELEN: "Het premonstratenzer graduale", in: *Tijdschrift voor liturgie* 5 (1924), p. 237-245.
 19. Wendelen geeft niet nauwkeurig aan welke editie van Solesmes gebruikt is. De meest waarschijnlijke uitgave lijkt mij het Liber Gradualis van 1883, uitgegeven door Dom Pothier.
 20. De tabellen bevinden zich thans in het archief van de abdij van Tongerlo.
 21. L. WENDELEN: "Het premonstratenzer graduale", p. 239.
 22. V. LEROQUAIS: *Les sacramentaires et les missels manuscrits des bibliothèques publiques de France* (Parijs 1924), deel 1, p. 231.
 23. M. VAN WAEFELGHEM: "Le manuscrit Cpl. 47/1 de l'abbaye de Schlägl", in: *Analectes de l'ordre de Prémontré* 6 (1910), p. 7-12.
 24. D. VON HUEBNER: "Kalendarium Praemonstratense in einer Schäftlarnner Choralhandschrift des XII. Jahrhunderts", in: *1200 Jahre Kloster Schäftlarn, 762-1962*. (München 1962), p. 157-169.
 25. Zie hierover o.a.: M. HUGLO: "Les listes alléluïatiques dans les témoins du graduel grégorien", in: *Speculum musicae artis. Festgabe für H. Husmann* (München 1970), p. 219-227.
 26. Dit middel wordt toegepast in: V. LEROQUAIS: *Les sacramentaires et les missels manuscrits des bibliothèques publiques de France* (Parijs 1924). Zie vooral deel 1, p. XXIV-XXV.
 27. Ik ben mij bewust van de beperktheid van mijn onderzoek. Het resultaat staat daarom zeker ter discussie.
 28. Binnen de premonstratenzer orde werd (en wordt?) er van uitgegaan dat Prémontré nog meer "standaard-documenten" uitgevaardigd had. Dit blijkt o.a. uit het volgende: M. VAN WAEFELGHEM: "Le graduel de Bellelaye", in: *Analectes de l'ordre de Prémontré* 10 (1914), p. 360: 'le graduel-type qui a existé certainement, et avec lequel concordent parfaitement tous nos livres de chœur à partir du XIIe siècle, et jusque dans les plus petits détails.' (!)
 29. M. HUGLO: "Les listes alléluïatiques ...", p. 226.
 30. H. HUSMANN: "Studien zur geschichtlichen Stellung der Liturgie Kopenhagens", in: *Dansk aarbog for musikforskning* 1962, p. 50.

LITURGIE

KERKZANG IN DE BYZANTIJNSE EREDIENST

Ant. Vriens, ofm. cap.

De Byzantijnse kerken zijn de oosters-orthodoxe kerken die het erepriemaat erkennen van de patriarch van Constantinopel (Byzantium, nu Istanbul).

Hun eenheid berust niet op een centraal gezag, maar op de eenheid in de leer, de eredienst en de canonieke wetgeving.

De byzantijnse kerkzang is puur vocaal, helemaal gedacht vanuit het menselijk stemgebruik, en in dienst staand van het woord. De eredienst van de christenen is bij uitstek redelijk, logikòs; zij wordt geheel beheerst door de Lógos, wat zowel rede/verstand als woord betekent. Haaks hierop staat instrumentale muziek, die bedoelt sentimenten op te roepen. Als zodanig zou zij een niet-redelijk element binnenbrengen in de viering, en de constante vadertraditie verwerpt dit als het begin van het einde voor een krachtig geestelijk leven. Dit behoort gekarakteriseerd te worden door de *Apathéia*, volstrekte beheersing van de hartstocht, gepaard aan meedogenloze bestrijding van al wat tot hartstocht leidt: fantasieën, sentimenten, gedachten.

Voor Johann von Gardner, Russisch emigrant en hoogleraar byzantijnse hymnologie te München, was het zijn leven lang een gruwel dat het Westen van de kerkmuzikale traditie in Rusland een vals beeld heeft, namelijk de armzalige presentatie van een gemiddeld dorpskoor. Het repertoire steunt nog wel op het eenstemmige zingen van vóór 1600, maar de melodieën zijn verkort, ontdaan van enigszins eruit springende wendingen, en zo geschikt bevonden voor een simpele, volkse meerstemmigheid van terts- of sextgangen met eronder een basje en eventueel nog een vulstem. (Het Russische volkslied gebruikt de terts/sextparallel vaak!). Componisten als Rimskij-Korsakov en Balakirev gebruikten het oude materiaal wél met respect voor de eigen aard ervan, zegt v. Gardner. De oude melodieën verdragen de populaire harmonisering wel! Ze zijn sterk, gaan overwegend in secundestappen, met af en toe een terts; grotere interval-

len zijn er slechts sporadisch. Zij bewegen zich door drie tetrachorden: sol-la-si-do; do-re-mi-fa; fa-sol-la-sa. Driemaal de structuur: grote secunde, grote secunde, kleine secunde. De drie haken in elkaar via een gezamenlijke toon. De melodieën hebben vaak genoeg aan een kwint: een tetrachord met een uitstapje.

Essentieel als ordenend liturgisch principe in alle kerkzang van byzantijnse traditie is het Systeem van de Acht Tonen. Het zal blijken dat we hier niet te snel moeten denken aan de modus of kerktoon in het gregoriaans. Met enige overmoed kan de byzantijnse "toon" omschreven worden als: het volledige officie, - zowel de teksten als de melodieën! - van een gewone zondag door het jaar. Onder officie wordt verstaan het getijdengebied én de Goddelijke Liturgie. De traditie kent acht van die zondagsofficiën, genummerd van één tot en met acht. Thomaszondag (Beloken Pasen) is een zondag van de Eerste Toon. Een week later vierten we de zondag van de Tweede Toon en zo voorts, en na het vierten van de zondag van de Achtste Toon, begint de cyclus weer vooraan met de Eerste Toon. Zo blijven alle zondagen door het jaar met Pasen verbonden. Later (zegt men!) zijn ook de weekdays in dat systeem ingepast: op de toon van de zondag zijn voor elke dag van de week nieuwe teksten geschreven. Mèt het zondagsofficie dus zeven officiën per Toon, maakt 56 volledige dagofficiën, gevat in twee folianten: Toon I-IV, en V-VIII.

Afbeelding 1 is genomen uit de *Spóetnik Psalómtsijka* (De Gezel van de Psalmzanger), 28 + 624 pp. Dit boek bevat uitsluitend oude eenstemmige melodieën, voornamelijk uit vier tradities. Dat zijn: de oudrussische of neumatische, streng en verheven als een icoon; de zuidelijke, kortere en iets meer gevoelige Kiewse; de rijkere Bulgaarse en de Griekse. De laatste niet te verwarren met de huidige Griekse praktijk; een gregorianist kan denken aan de fameuze, wat exotische processiegezingen op Maria Lichtmis. Het boek is uitgegeven in 1915 op gezag van metropoliet Arsénij van Novgorod, die een hervorming hoopte te bereiken van de kerkzang in zijn diocees. Wij zien afgedrukt het begin van de Vespers (zaterdagavond) van de zondag van de Eerste Toon; het allereerste gezang van de cyclus van Acht Tonen (pagina 24).

De zware titel luidt: "De Achttonige Zangwijzen (kl. letter:) van de heilige Johannes Damascenus, VIIIe eeuw. - Heer, ik heb geroepen (aanvang vaste vesperpsalm 140). Toon A (= 1).

Dit staat in het kerkslavisch. Dan volgt in het Russisch een toelichting bij

Осмогласныя пѣнопѣніа

Свѣтаго Іоанна Дамаскина (VIII в.).

ГОСПОДИ ВОЗВѢХЪ.

Гласъ ѿ.

Первый гласъ кievскаго распѣва имѣетъ 5 мелодическихъ строкъ: первая четыре строки чередуются, а пятая заключительная.

1-я строка. 2-я.

ГО—споди, воззвѣхъ къ тебѣ, оу—слы—ши мѧ. Оу—слы—ши мѧ,

3-я.

ГО—спо—ди. ГО—спо—ди, воззвѣхъ къ тебѣ, оу—слы—ши мѧ,

4-я. 1-я

кон.ми гла—сѧ мо—лѣ—ні—а мо—е—гѡ, вне—гда

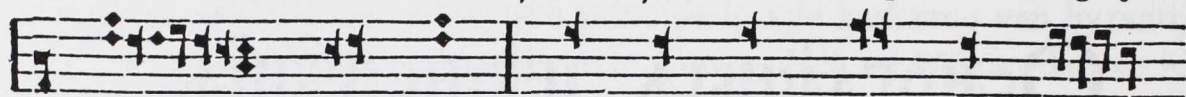
5-я заключительная.

воззвѣ—ти ми къ тебѣ. Оу—слы—ши мѧ, ГО—спо—ди.

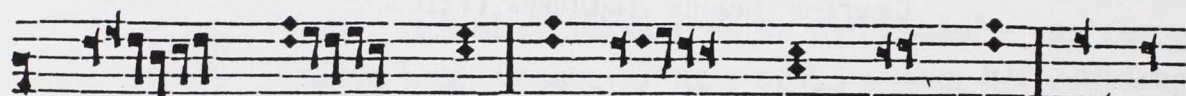
Afbeelding 1.

Конда́къ, гла́съ Г.

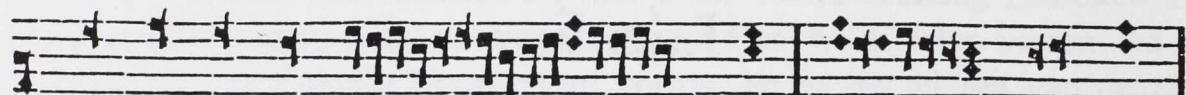
Hl. Román(os),
 Сѡтѣ́гѡ рѡмѣ́ана сла́дкѡпѣ́вца (V в.). de Zoetgevooisde
 (V-e eeuw)
 Бѡлгáрскагѡ рѡспѣ́ва: (bulgaarse zangwijze)

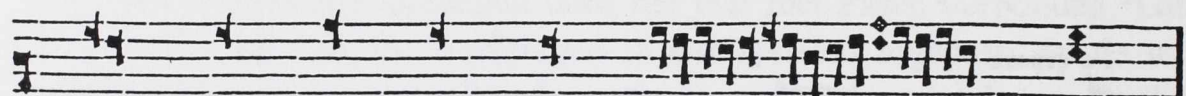
ѦѦ — ва днѣсь пре — сѣ — ще — ствен — на — го

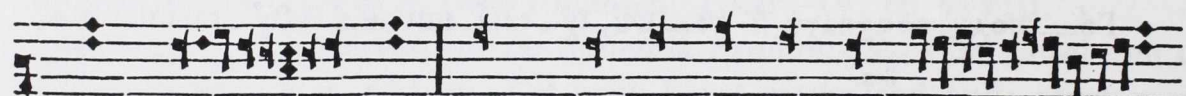
ра — ждѣ — етъ, ѡ же — мѣлѣ вер — тѣпъ не-при-

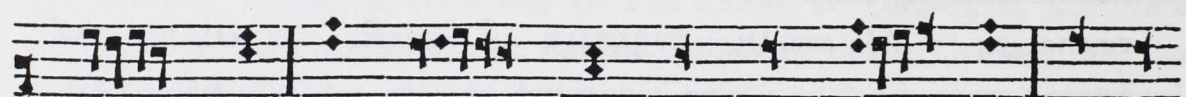
стѣп — но — мѣ при — нѡ — ситъ, ѡн — ге — ли

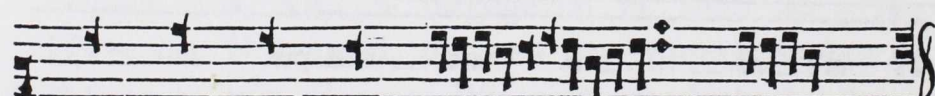
ѣ па — стырь — ми сла — во — сло — вѣтъ,

во — сви — же со свѣз — до — ю пѣ — те — шѣ.

стѣл — ютъ: нѣсъ во — ра — ди ро — ди — са ѡт — ро.

ча мѣла — до пре — вѣч — ный бѡгъ.

Afbeelding 2.

de psalmodie van de Eerste Toon: "De eerste toon volgens de Kiewse zangwijze omvat vijf melodische elementen: de eerste vier komen telkens terug, de vijfde is afsluitend". Dan volgt de oude Kiew-melodie, genoteerd in het kwadraatschrift, met de do-sleutel steeds op de derde lijn. (De noten met opspringende stok zijn halve noten, die met afhangende stok kwartnoten). De melodie van de eerste psalmtoon valt gemakkelijk te lezen, even afgezien van de tekst.

In de "stadspraktijk", te onderscheiden van de kloosterpraktijk, worden de vier vaste vesperpsalmen niet geheel gezongen, maar uitgekozen verzen daaruit. Constant byzantijns gebruik is tussen de laatste serie psalmverzen of "stichen" korte vrije hymnische teksten, de "stichieren", in te voegen. Op zondag bezingen ze steeds de verrijzenis. Als voorbeeld volgt hier zo'n stichier (eerste toon): "Aanvaard, heilige Heer, onze gebeden des avonds, en schenk ons vergeving van de zonden, want Gij zijt de Enige die aan de wereld (het geheim van) de Verrijzenis hebt getoond". Dit is een beknopte stichier; de meeste zijn langer.

Tot zover over de psalmtoon. Het zondagsofficie kent uiteraard andere bestanddelen dan psalmodie. Elk ervan met eigen tekst én bijpassende melodie, typisch "van de Eerste Toon". Volgende week zingen wij dus andere teksten, op andere melodieën: die van de Tweede Toon. Enzovoorts.

Deze "tonen" zijn niet van elkaar te onderscheiden middels grondtonen of dominanten. Soms wel door het per toon terugkerende speciale melodische materiaal in overigens uiteenlopende gezangen van het officie. Misschien ligt er toch wel een tonaal systeem aan ten grondslag. De Tonen als geheel klinken onderling echt verschillend. Hebben de Griekse monniken-zendingen nog wél een tonaal systeem meegebracht? En is het slavische genie hiermee creatief omgegaan, vanuit de achtergrond van het eigen traditionele zingen? Men vindt wel dingen die daarop wijzen, maar een samenhangend beeld is er niet.

We noemden de naam van de heilige kerkvader Johannes van Damascus (tussen 650 en 750). Aan deze griekssprekende Syrische monnik worden vele hymnen toegeschreven, o.a. het gehele Paasofficie. Hij wordt door de byzantijnse kerken vereerd als de schepper van het systeem van de Acht Tonen. Of het dan gaat over de acht zondagsofficies, of over de 56 officies uit de genoemde banden voor zon- én weekdays? In elk geval:

deze moedige kampioen voor de rechte leer inzake de verering van de heilige Iconen geldt als bijzonder door God geïnspireerd. Het Acht-Tonnensysteem waarin hij de ordening heeft aangebracht, is voor de Kerk een kostbare, heilige zaak, met een bijna sacramentele uitstraling. Het vormt het toppunt als dé norm en toets bij alle creativiteit inzake de kerkzang.

Tenslotte nog iets over de twee feestkringen: de beweeglijke met Pasen, en de vaste met Kerstmis. De feesten hiervan hebben nooit een vaste eigen toon; de toon van de gezangen wisselt aanhoudend. Grote feesten verdringen de toon van de dag helemaal; kleinere worden naar hun rang meer of minder verbonden met de teksten en de toon van de dag.

Afbeelding 2 geeft een voorbeeld van rijkere melismatiek, wel allereerst voor een solozanger. Het is een derde-toonsgezing uit het Kerstofficie (Sp. Psal. p. 220). Hier treffen we ook de hele noot aan: twee ruiten onder elkaar; hun raakpunt geeft de toonhoogte aan, op of tussen de lijnen. Bij de gepuncteerde noot staat geen punt maar een op de punt staand klein ruitje. De melodie blijft binnen de kwint. Vijfmaal is er een korte voorzin, en een langere nazin. ■

Op dit moment is er plaats voor:

enkele nieuwe leden bij de Utrechtse Vrouwenschola

Informatie en opgave bij Jannie van Dieren; 030-718047

ENGELN IN DE LITURGIE

HET GREGORIAANS EN HYMNEPOEZIE VOOR DE AARTSENGEL MICHAËL¹

Paul Raasveld*

I

Volgens de overlevering vonden in de vroege Middeleeuwen diverse verschijningen van de aartsengel Michaël plaats. Deze verschijningen openbaarden zich vrijwel zonder uitzondering op hoog gelegen locaties: bergtoppen als de berg Gargano in Italië, heuvels, of verlaten eilanden zoals die ten zuiden van Ierland. Een verklaring hiervoor is wellicht gelegen in de verbreide gedachte dat Michaël vanuit de hemel naar de aarde afdaalde. Op deze plaatsen ontstonden centra van Michaëlverering.

In de westerse wereld werden reeds vanaf de 5e eeuw kerken ter ere van de aartsengel Michaël opgericht, zoals in Gargano na de verschijning van de aartsengel in 432. Tijdens de synode van Tours in 558 werd voor het eerst gesproken over de invoering van een Michaëlfeest. Driehonderd jaar later stelde de synode van Mainz een jaarfeest in van de wijding aan Michaël van één van de kerken te Rome. Dit feest werd eeuwenlang gevierd op de 29e september. De verering van de aartsengel heeft tevens een plaats gekregen in het offertorium van de requiemmis.

Michaëls gestalte in de Christelijke wereld is gebaseerd op de volgende bijbelcitaten:²

Daniël 10:13: *Maar de engel van het perzische rijk stond mij een en twintig dagen lang in de weg. Doch zie, Mikaël, een van de aartsengelen, kwam mij te hulp.*

Daniël 12:1: *In die tijd zal Mikaël, de aartsengel, opstaan, die de*

* Drs. Paul Raasveld is verbonden aan de vakgroep Muziekwetenschap van de Rijksuniversiteit te Utrecht en schrijft een proefschrift over Muziek en Emblema-literatuur.

kinderen van uw volk beschut.

Openbaring 12:7: *Toen barstte een strijd in de hemel los: Mikaël met zijn engelen streed tegen den Draak;*

Naar aanleiding van deze teksten ontstond een geheel eigen Michaël-iconografie. Hierin is de aartsengel afgebeeld als zieleweger en overbrenger van de zielen naar het hiernamaals. Ook kreeg hij een centrale rol toebedeeld als strijder tegen Lucifer en diens afvallige engelen. Hierdoor staat Michaël vooral bekend als bestrijder van de ketters en als aanvoerder van de hemelse troepen. In tijden van oorlog riepen middeleeuwse vorsten de aartsengel graag aan als schutspatroon en werden wapenvlaggen dikwijls van zijn beeltenis voorzien. Nadat in de 11e eeuw de keizers Otto I, Conrad II en Hendrik II een overwinning hadden behaald, richtten zij een basiliek op ter ere van de hemelse aanvoerder. Michaëls populariteit kwam in de 12e en 13e eeuw tot uiting in de poëzie van de trouvères en de Duitse Michaëlsbroeders.

II

Hrabanus Maurus (776-856), aartsbisschop van Mainz en leerling van Alcuinus van Tours, staat bekend als mogelijke dichter van de hymne *Tibi Christe, splendor Patris*. De oudste overlevering van de hymnetekst is te vinden in het deels 9e-eeuwse handschrift Marchianense (Codex Duacen. 170), dat afkomstig is uit het tegenwoordige Franse Douai. Belangwekkende bronnen voor tekst en muziek uit de 10e en 11e eeuw zijn verder het Hymnarium Moissiacense (Rome, Biblioteca Apostolica Vaticana, Rossian 205) ontstaan in Moissac aan de Tarn, en een in Verona ontstaan handschrift (Verona, Biblioteca Capitolare CIX (102)). De hymne bestaat uit vier strofen van elk zes verzen, die telkens zijn opgebouwd uit vier trocheeën. Tekst en melodie zijn hieronder afgedrukt in de aangepaste versie van de monniken van Solesmes.

B-initiaal met verluchting op de dag van het feest van de kerkwijding ter ere van de aartsengel Michaël (29 september). Handschrift Messina, Lib. Univ. 354V, f. 88r.

De hymne *Tibi Christe, splendor Patris* uit *Liber Hymnarius cum invitatoriis & aliquibus responsoriis*. (Roma, Tournai: Editio Solesmensis, 1983). Zie hiernaast.

Vertaling:³

Aan U, Christus, de glans van de Vader
Het leven, de kracht der harten.
In aanwezigheid van de stem der engelen,
het lieflijkste geluid van de psalm,
Om onder beurtzang te laten klinken
het eerste lied met woorden.

Wij, die alle soldaten van de hemel aanbidden,
zingen tezamen, maar vooral voor Michaël, de Eerste,
de aanvoerder des hemels,
die door zijn deugd de duivel dwarsboomt.

Allervroomste koning Christus,
waak daardoor over ons en drijf ver
van heel ons hart en lichaam
de vijandelijke zonde, de wereld,
Geef ons op grond van Uw paradijs
zo alleen de zachtmoedigheid.

Onze stemmen laten een melodie weerklinken
glorie aan de Vader
Wij zingen eer aan Christus en aan de Geest
die God is, drie in één,
en die bestaat voor alle tijd.

In een zeer vroege druk van het *Liber Usualis* uit 1904 is nog een versie te vinden met een enigszins afwijkende melodie. Deze melodie is iets soberder en het laatste lid van de strofe (*Alternantes* ...) begint een terts lager.

Hymn. 2.

Ibi Christe splendor Patris, Vi-ta, virtus córdi-
um, In conspectu Ange-ló-rum Vó-tis, vó-ce psállimus :
Alternántes concrepándo Mélos dāmus vóci-bus.

H.II

T I-bi, Christe, splendor Patris, vi-ta, virtus córdi-

um, in conspéctu ange- ló-rum vo-tis, vo-ce psállimus;

alternántes concrepándo melos da-mus vóci-bus. 2. Col-

laudá-mus venerántes íncli-tos archángelos, sed præcípu-

e pri-má-tem cæléstis exérci-tus, Micha-é-lem in virtú-

te conteréntem Sátanam. 3. Quo custóde procul pelle,

rex Christe pi- íssime, omne nefas i- ni- mí-ci; mundos

corde et córpore para-dí-so redde tu-o nos so-la cle-mén-

ti- a. 4. Gló-ri- am Pa-tri meló-dis personé-mus vóci-bus,

gló-ri- am Christo ca- námus, gló-ri- am Parácli-to, qui De-

us trinus et unus exstat ante sǎcula. A-men.

III

Hiernaast zijn de vindplaatsen van de handschriften aangegeven. Grofweg zijn de oudste bronnen gevonden in de Lage Landen, het Italiaanse schiereiland en het land van Tarn en Garonne. Dat de hymne in relatief korte tijd verspreiding heeft gevonden, wordt geïllustreerd door de aanwezigheid van bronnen uit de 10e eeuw in dit grote gebied.

De verbreiding van de Michaëldevotie komt niet alleen tot uitdrukking in de geografische configuratie van de vindplaatsen van de handschriften, maar tevens in de vaststelling van een tweede Michaëlfeest. Naast het jaarfeest van de kerkwijding op 29 september, werd in de 11e eeuw een tweede kerkwijdingsfeest ingesteld. Het gaat om de viering van de verschijning van Michaël op de Gargano-berg in Italië, het feest van diens apparitio, dat wordt herdacht op 8 mei.

Tijdens de grote hervorming van de hymnepoëzie in de 17e eeuw onderging de hymne *Tibi Christe* onder paus Urbanus VIII in 1632 een grondige wijziging. De nieuw ontstane hymnetekst vinden wij ook nu nog in het Liber Usualis terug met de titel *Te splendor*.

Hymne Te splendor

Te splendor et virtus Patris,
Te vita Jesu cordium,
Ab ore qui pendent tuo,
Laudamus inter Angelos.

Tibi mille densa millium
Ducum corona militat:
Sed explicat victor crucem
Michael salutis signifer.

Draconis hic dirum caput
In ima pellit tartara,
Ducemque cum rebellibus
Caelesti ab arce fulminat.

Vertaling⁴

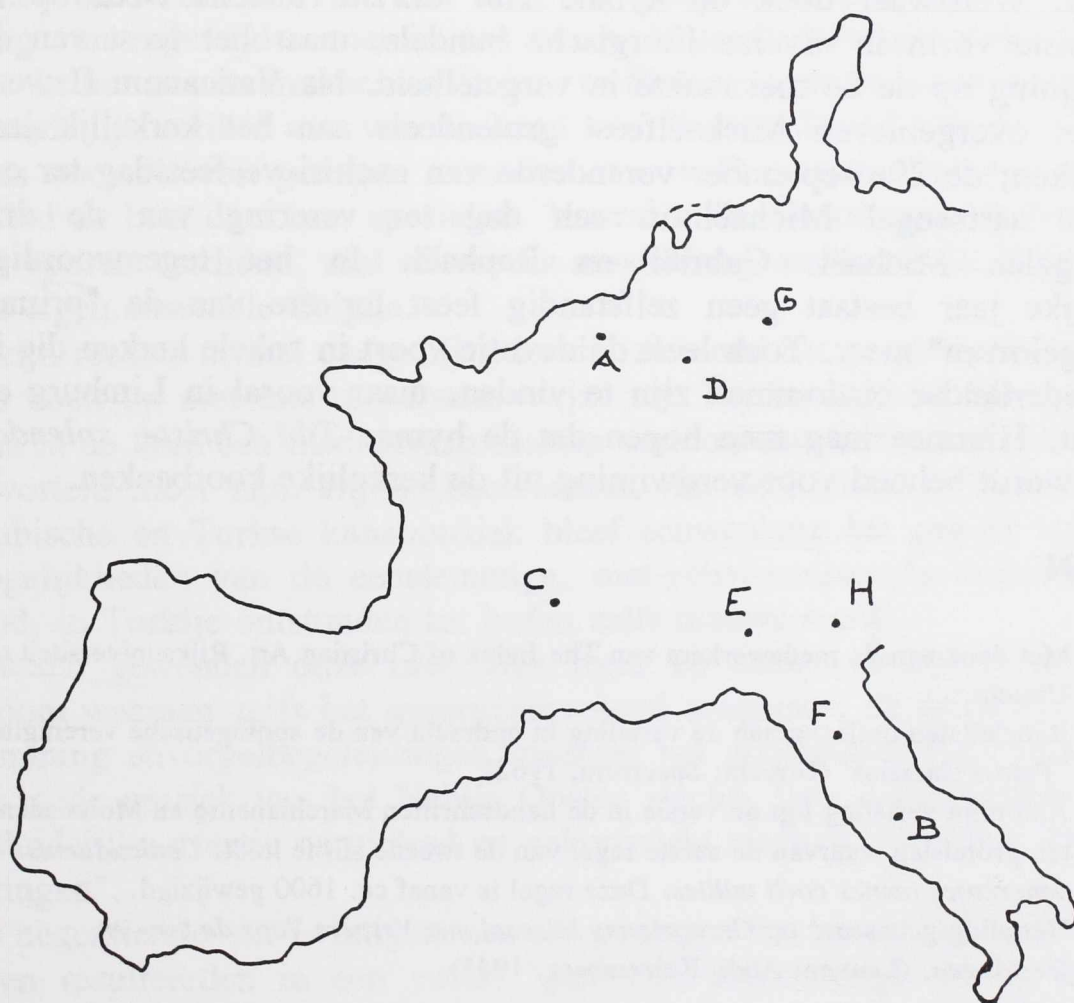
O Jezus, luister en kracht van de Vader,
Gij, leven van onze harten,
U loven wij met de Engelen,
die luisteren naar uw bevelen.

Voor U strijdt een dichte schare
van duizendmaal duizend vorsten,
en zegevierend draagt Michaël, uw
banierdrager
het heilbrengende kruis.

Hij stoot de gruwelijke kop van de draak
tot in het diepst van de afgrond
en bliksemt de aanvoerder met zijn
opstandelingen uit de hemelse burcht.

Overzicht van de gebruikte sigla:

- A: Douai
- B: Monte Cassino
- C: Moissac
- D: Laon
- E: Bénévent
- F: Lazio
- G: Fritzlar (Hessen)
- H: Verona

Contra ducem superbiae
Sequamur hunc nos principem,
Ut detur ex Agni throno
Nobis corona gloriae.

Deo Patri sit gloria,
Qui quos redemit Filius,
Et Sanctus unxit Spiritus,
Per Angelos custodiat.

Laten wij dus aansluiten bij hem
als onze vorst tegen de voorloper van de
hoogmoed,
opdat het Lam ons van op zijn troon
de kroon der glorie moge toereiken.

Eer zij aan God de Vader, die ons,
vrijgekochten van de Zoon en
gezalfd van de Heiligen Geest,
door zijn Engelen bewaren moge.

Gedurende de laatste drie eeuwen heeft het de Michaëlverering niet mee gezeten. Weliswaar dook de hymne *Tibi Christe* telkens weer op in aangepaste vorm in diverse liturgische bundels, maar het feest van de verschijning op de 8e mei raakte in vergetelheid. Na Vaticanum II werd ook het overgebleven Michaëlfeest grotendeels aan het kerkelijk jaar onttrokken; de 29e september veranderde van exclusieve feestdag ter ere van de aartsengel Michaël in een dag ter verering van de drie aartsengelen Michaël, Gabriël en Raphaël. In het tegenwoordige kerkelijke jaar bestaat geen zelfstandig feest ter ere van de "primus archangelorum" meer. Toch leeft de devotie voort in enkele kerken die in alle Nederlandse bisdommen zijn te vinden, maar vooral in Limburg en Brabant. Hiermee mag men hopen dat de hymne *Tibi Christe, splendor Patris* wordt behoed voor verdwijning uit de kerkelijke koorbanken. ■

NOTEN

1. Met dank aan de medewerkers van The Index of Christian Art, Rijksuniversiteit te Utrecht.
2. Bijbelcitaten ontleend aan de vertaling in opdracht van de apologetische vereniging 'Petrus Canisius' (Utrecht: Spectrum, 1962).
3. Aan mijn vertaling ligt de versie in de handschriften Marchianense en Moissiacense ten grondslag waarvan de eerste regel van de tweede strofe luidt: *Conlaudamus venerantes omnes coeli milites*. Deze regel is vanaf ca. 1600 gewijzigd.
4. Vertaling gebaseerd op *Gregoriaans Missaal met Vespers Voor de zon- en feestdagen*. (Leuven: Abdij Keizersberg, 1945).

CD - BESPRAKING

DISCUSSIE OVER DE HISTORISCHE UITVOERING VAN HET GREGORIAANS

Wico Clements

Het gebeurt niet dikwijls dat een algemeen muziekblad aandacht schenkt aan het gregoriaans. Is het repertoire te specialistisch? Schrikt de onjuiste maar voor de hand liggende associatie met kerkelijk conservatisme scribenten en lezers af? Hoe dan ook, het gregoriaans mag zich buiten de kring van ingewijden niet in een overweldigende belangstelling verheugen. In het maartnummer van *Luister* treffen wij over het gregoriaans een opmerkelijk artikel aan van de hand van Wouter Swets, die dit blad al jaren voorziet van gedegen recensies over volksmuziek. Swets is op dit gebied de best denkbare specialist. Vooral in de Turkse muziek heeft hij zijn sporen verdiend, niet alleen als musicoloog maar ook als leider van zijn eigen ensemble Çalgija.

In zijn recente artikel daagt hij ieder die zich met het gregoriaans verbonden voelt op niet mis te verstane wijze uit. Hij betoogt dat het gregoriaans in de kern een mediterrane idioom vertoont dat in het Nabije Oosten geworteld moet zijn. Bij de beoefenaren van de Perzische, Byzantijnse, Arabische en Turkse kunstmuziek bleef eeuwenlang het gevoel voor de mogelijkheden van de eenstemmige, niet-geharmoniseerde melodie levend, in Turkije ontstonden tot heden zelfs nieuwe modi.

Intussen gewenden onze oren zich meer en meer aan een harmonisch idioom waaraan zelfs het gregoriaans werd aangepast; de gelijkzwevende stemming en orgelbegeleidingen maakten het gregoriaans voor specialisten in de muziek van het Nabije Oosten slechts "een door primitieve en onduidelijke notatie verpieterd en gekortwiekt stadium van latere ontwikkelingen".

De negentiende- en twintigste-eeuwse pogingen het gregoriaans te restaureren resulteerden in een veelal "gedweë, aaipoezerige devote vertolkingswijze" die naar het idee van Swets getuigt van de "eerbiedige voorzichtigheid waarmee men museumstukken benadert". De monniken van Solesmes beperkten zich tot vergelijkend onderzoek van schriftelijke bronnen. De levende muziektradities van het Nabije Oosten werden niet

in het onderzoek betrokken, terwijl deze juist zouden licht kunnen werpen op de intervalsverhoudingen van het vroege gregoriaans, op de heterofone uitvoeringspraktijk ervan en op de mogelijke toevoeging van geïmproviseerde versieringen. Swets' conclusie dat de laatste opvatting over deze materie "nog bij lange na niet te berde en nog minder ten gehore" is gebracht besluit het zeer lezenswaardige artikel.

Swets borduurt voort op zijn publicatie *Traditionele Turkse Kunstmuziek* die in 1983 verscheen naar aanleiding van een serie radioprogramma's die hij had samengesteld. Reeds daarin vermeldde hij de treffende overeenkomst van de dorische toonreeks met de Turkse makam ("voorschrift dat de melodie in haar aanvang, te gebruiken toonreeks[en], algemene loop, rustpunten en afsluiting bepaalt") *Hüseyni*. Een verschil wordt gevormd door de lage intonatie van de e en de b in makam Hüseyni vergeleken met de westerse mi en si, die in de oudheid bij gebruik van de dorische modus misschien ook wel lager geïntoneerd werden dan nu. Bovendien zijn zowel de dorische modus als de huidige Grieks-Byzantijnse eerste modus (echos) en de makam Hüseyni de meest gebruikte. Swets pleit voor "gecoördineerd onderzoek door kenners van het gregoriaans en de Oosterse kunstmuzieken".

Zijn betoog verdient wel een paar kanttekeningen. Al te gemakkelijk klinkt zijn beschrijving van het lot van het gregoriaans na het tweede Vaticaans Concilie. Werd het gregoriaans toen werkelijk naar het museum teruggeplaatst zodat het concilie zich met "zoetelijke bloedarmoedige wijsjes in de landstaal" direct tot het volk zou kunnen wenden, "alsof het gregoriaans, als dat beslist zou moeten, niet in de landstaal zou kunnen worden gezongen"? Dat de gezangen tegenwoordig worden vertolkt in de gelijkzwevende stemming is niet juist: de koren die met orgelbegeleiding zingen doen dat wel maar in de veel talrijker a capella uitvoeringen wordt door veel ensembles juist aandacht besteed aan een reine intonatie. En de niet nader toegelichte uitspraak dat de huidige mentaliteit waarmee het wordt uitgevoerd "niet hoort bij de tijd waarin het gregoriaans is ontstaan" suggereert dat de juiste historische uitvoering het enige criterium is dat er toe doet. Het belang van het gregoriaans als voertuig van gewijde woorden, ongeacht de uitvoeringspraktijk ervan, wordt hier ontkend, terwijl misschien juist daarin gedurende al die eeuwen de motivatie van de zangers gelegen was en voor sommigen nog steeds is. Bovendien hebben de verschillende verschijningsvormen van het gregoriaans

in de muziekgeschiedenis van het Westen bijgedragen aan het ontstaan van niet te veronachtzamen muzikale monumenten als motetten en missen van Dufay en Palestrina, barokke meesterwerken van Monteverdi en Bach, en in twintigste-eeuwse van Tournemire en Duruflé.

Is het werkelijk waar dat de hedendaagse vertolkers van het gregoriaans streven naar "disciplinaire synchroniteit in de koorzang die elke individuele aanzet tot heterofonie in de kiem smoort, met een vereenvoudiging tot wat de wereldwijde eenduidige zingbaarheid vereist die het werkelijk artistieke aantast"? Dan zou ook het hele concept van de in de negentiende eeuw geboren meerstemmige koorcultuur van het Westen, waarin naar een homogene en gepolijste ensembleklank wordt gestreefd, volstrekt waardeloos zijn. Het gregoriaans als volkszang of gezongen door een koor zou dan altijd van secundair belang zijn. De opmerking dat de gezangen nu tot klinken worden gebracht "in een genuïlkorfd ritme dat elke levende dictie doodstilleert" zal op protest van de kant van de semiologen kunnen rekenen. Swets beweert dat "de saaie toonformules waarop men psalmen en bijbellezingen reciteert" een zwakke plek van het gregoriaans vormen, deze zijn alleen "vanwege hun liturgische functie niet weggesnoeid". Wie ooit als koorzanger de bijna bedwelmende kracht van de psalmodie heeft ervaren, te vergelijken met minimal music, weet dat zelfs metten altijd te kort zijn en dat telkens herhaalde eenvoud niet armoedig maar juist rijk is. Swets' gedachte dat in de ontwikkeling van het gregoriaans langzamerhand werd afgezien van "groezelig en onduidelijk overkomende versieringen" omdat er in steeds grotere kerken werd gezongen terwijl men er in het Oosten in slaagde "deze holle akoestiek in de zeldzamere grotere moskeeën beter te vermijden" is volkomen uit de lucht gegrepen: dat die handvol reusachtige kerkgebouwen van het Westen de muziekgeschiedenis zo zouden hebben beïnvloed is onvoorstelbaar. Trouwens, wat dan nog? Nieuwe muzikale ontwikkelingen door veranderende architectuur behoeven toch niet negatief gewaardeerd te worden? Tegen de hoofdlijn van Swets' betoog is niets in te brengen. Het onderzoek dat hij voorstaat is niet op een gestructureerde wijze ter hand genomen. Wel zijn er door Swets niet vermelde aanzetten voor te vinden, met name in de kringen van de musici. Sommige zangers praktiseren intussen op grote schaal elementen van de Oosterse muziek in hun uitvoeringen van gregoriaans.

Op dit moment is er een grote verscheidenheid in de uitvoeringspraktijk

van het gregoriaans. De wereld van de oude muziek heeft zich over het gregoriaans ontfermd: de manier waarop het gregoriaans wordt uitgevoerd wordt niet meer in Rome bepaald. Sommige interessante ontwikkelingen spelen zich buiten het kerkelijke circuit af. Solesmes heeft het monopolie, dat het sinds het begin van deze eeuw had, in de praktijk verloren: de musici komen er de uitgebreide collectie afschriften van de belangrijke handschriften controleren, maar richten zich in hun eigen vertolking niet allemaal naar het voorbeeld van de monniken.

De op Solesmes gebaseerde uitvoeringswijzen vinden wij vooral binnen de kerk. Daarbuiten is het een bont geheel van uitvoeringen die aan de ene kant meer of minder improvisatorisch zijn, aan de andere kant dikwijls op ander wetenschappelijk onderzoek zijn gebaseerd, niet op het onderzoek van Solesmes. De vaste bezoekers van het Utrechtse Festival Oude Muziek weten er alles van. De studie van de semiologie, in feite een in muziekhistorisch perspectief gezien verbeterde en uitgebreide versie van de methode van Solesmes, is daarbij slechts één van de opties. De door Swets bepleite mediterrane bronnen worden al sinds 1982 te hulp geroepen door het ensemble Organum en zijn leider Marcel Pérès. Het gaat hun niet om dorre theorie, het onderzoek is steeds dienstbaar aan het klinkende resultaat. Sterker nog, de luisteraar krijgt de indruk dat Pérès en zijn vocalisten al zingend research verrichten: een boeiend resultaat in artistiek opzicht staat kennelijk voorop.

Er verschenen van Organum heel wat verfrissende CD's in die tien jaar, alle op het Franse merk Harmonia Mundi. De oren werden vooral getroffen door geïmproviseerde meerstemmigheid naar de volksmuziektraditie van Corsica, de Oosterse klanken van Soeur Marie Keyrouz uit Libanon, gregoriaans uit bronnen uit de achttiende eeuw met een curieuze mengeling van middeleeuwse organumstijl en functionele harmonieleer, het soms kelige of nasale geluid van sommige van Pérès' zangers en door uitvoeringen van liturgische drama's en van reconstructies van oude liturgieën die van grote zeggingskracht getuigden.

De nieuwste CD van Organum (*Chants de l'Eglise de Rome*, Harmonia Mundi HMC 901382) is de tweede die aan Oudromeinse gezangen werd gewijd. Deze zangtraditie, met die van Beneventum en die van Milaan de oudste van het Latijnse repertoire, wordt door Pérès aangegrepen om de wortels van de Westerse muziekcultuur in verband te brengen met die

van Grieks-Byzantijnse muziek. "Vergelijkend onderzoek van de in de elfde eeuw in Italië ontwikkelde notatie en van sommige kenmerken van de esthetiek van de Byzantijnse kerkzang heeft ons waardevolle inzichten opgeleverd om deze muziek weer tot leven te brengen" verklaart Marcel Pérès in het begeleidende boekje. Hij koos de propriumgezangen voor het feest van St. Marcellus en gezangen uit de liturgie van Goede Vrijdag. Daarbij bevindt zich een uitvoering van de Improperia met daarin het ontroerende overblijfsel van de vroegchristelijke liturgie in de Griekse taal, het Trisagion *Agios o Theos, Sanctus Deus, Agios Iskyrros, Sanctus Fortis, Agios Athanatos eleison ymas, Sanctus et immortalis, miserere nobis*.

Er is veel meerstemmigheid te horen, naar het voorbeeld van de Grieks-Byzantijnse zang: de door een solist voorgedragen melodie wordt soms begeleid met schijnbaar eindeloze bourdontonen die het geheel een groot gewicht geven. Het karakter van de uitvoeringen is plechtstatig: voor een flitsende dynamiek is er in Pérès interpretatie geen ruimte. De meerstemmigheid vraagt in de gegeven akoestiek (de opnamen werden gemaakt in de Abdij van Fontevraud) om een laag tempo en pas daardoor kunnen de harmonieën zich ten volle ontplooiën. Er is een geringe mate van stijfheid in de interpretatie, vergeleken met opnamen van Grieks-Byzantijns repertoire door hierin gespecialiseerde ensembles (bijvoorbeeld het Atheense ensemble van Costas Zorba op het label Zorba). Het valt op hoezeer de timbres van de leden van Organum onderling verschillen. We kunnen een grote klankrijkdom horen met micro-intervallen in de melodie en een prachtige reeks heldere boventonen waarvan een uitzonderlijk diepe bas het fundament vormt. De intonatie had misschien nog zuiverder kunnen zijn. Zo blijft er toch nog iets te wensen over voor een volgend project van Organum, maar dat is niet erg: elke CD van het ensemble biedt een momentopname. Ik ben nieuwsgierig hoe Marcel Pérès zich zal ontwikkelen en met welke boeiende experimenten hij ons nog zal verrassen. Zeker is dat ook hij het laatste woord over de historisch verantwoorde uitvoering niet heeft gesproken.

Historisch gelijk is in de muziek alleen van waarde als het tot boeiende artistieke resultaten leidt. En boeiende artistieke producten kunnen op hun beurt zelfs het gevolg zijn van historisch ongelijk. Misverstanden in de interpretatie van historische voorbeelden hebben zelfs nieuwe genres

opgeleverd zoals de opera. Of het nu om gregoriaans gaat of om welke muziek dan ook, elke muziekuitvoering biedt in feite iets unieks, iets nieuws dat ook zonder historische overwegingen waarde heeft. Wouter Swets heeft gelijk wanneer hij de muziek van het Nabije Oosten een rol toekent in de manier waarop het gregoriaans vandaag uitgevoerd kan worden en Marcel Pérès illustreert dat. Maar dat de wijsheid uit het Oosten de enige is, kan niemand volhouden. ■

Voor betaling abonnementen is geopend:

GIRONUMMER 39586

t.n.v. Stichting A.C.G.

t.a.v. penningmeester H. Berkers
Sporkehout 58 - 5667 JG Geldrop

UIT HET KOOR GEKLAPT ...

MANNENSCHOLA ACG: HET ONTSTAAN EN DE WERKWIJZE

Ben Lamers en Piet Mennen

Al een aantal jaren geleden suppleerden Ben Lamers en Piet Mennen het bestuur van de Amici. Deze heren waren toen nog actief bij het "Eindhovens Gregoriaans Koor", resp. als voorzitter en dirigent. Beide omstandigheden zijn van invloed geweest op het ontstaan van het ACG-mannenkoor.

De twee vonden dat naast de bekende activiteiten van de Amici het praktisch uitvoeren van de gregoriaanse zang ontbrak. Tegelijkertijd werd de veroudering van het ruim twintig jaar bestaande Eindhovens Gregoriaans Koor duidelijk hoorbaar.

Door het vrijkomen van veel tijd, na opheffing van "Eindhoven", kon nu energie gestoken worden in een poging vanuit de stichting een of meer schola's op te richten. Een vrouwenschola, een mannenschola of wellicht een gemengde schola. Het bestuur van de stichting koos voor twee scholae. Een vrouwenschola onder leiding van Zr. Marie-Louise Egbers.

Ons verhaal is dat van de mannenschola.

Door de betrokkenheid van Ben Lamers en Piet Mennen bij de cursussen van de Amici in Utrecht, Hilversum en Eindhoven, kenden ze veel mensen en hun affectie en capaciteiten ten aanzien van het gregoriaans. Hun oude koor was de tweede bron waaruit geput kon worden. Gevoegd daarbij enkele individuen, die zich meldden vanwege berichten in de media over het koor in oprichting en het vereiste aantal was bijna bereikt.

In september 1991 vond met veertien mannen de eerste repetitie plaats in Hilversum. Al snel bleek Den Bosch toch geschikter gelegen en was het aantal gestegen tot achttien. Eenmaal in de maand op woensdagavond van 19.30 tot 22.00 uur wordt daar gerepeteerd.

De opzet van de schola is ambitieus.

Van de zangers wordt, naast het hebben van een goede koorstem, verwacht, dat ze voor de repetitie de melodie van de te behandelen gezangen beheersen. Deze zijn steeds tijdig bekend. Er wordt gewerkt met de tekst als uitgangspunt; en de neumen, zoals die voorkomen in de St. Gallen-

handschriften krijgen de volle aandacht. Door de geleidelijke dosering van de hoeveelheid neumen raken de zangers steeds meer vertrouwd met de interpretatie en de snelle toepassing van de tekens.

Het einde van het eerste opbouwjaar van de schola is nu bijna bereikt. Nog een klein aantal repetities en het koor kan aan de slag met een projectmatig programma. Achttien zangers kunnen bij een zich aandienende gelegenheid opgeroepen worden daaraan mee te werken. Het aantal repetitie-bijeenkomsten wordt geraamd op eenmaal in de maand en wel op een woensdagavond in Den Bosch, zoals hierboven genoemd.

Naast de achttien zangers is nog een aantal mannen bij de dirigent bekend die het zingen vanuit de tekst en de handschriften al een geruime tijd toepassen en die kunnen en willen worden uitgenodigd om een project mede te doen slagen. Van de laatste groep zangers wordt verwacht dat ze de repetities, die staan voor een project, bijwonen.

De projecten zullen bestaan uit het zingen tijdens liturgische vieringen, het verzorgen van concerten, het meewerken aan festivals of koordagen, en andere activiteiten die zich voordoen, naar schatting twee- of driemaal per jaar.

Heeft u de mogelijkheden, vooral ook wat uw stem betreft, en de interesse om mee te werken met dit ambitieuze koor, neemt u dan contact op met de dirigent Piet Mennen.

Het kan zijn dat het met uw stem wel in orde is, maar nog niet met het adequaat hanteren van de St. Gallen-handschriften. In september 1992 kan voor aspirant-leden van de ACG-schola een spoedcursus gestart worden. De dirigent zal gedurende een zestal avonden, bij voldoende deelname, de deelnemers vertrouwd trachten te maken met het toepassen van de genoemde manuscripten. De cursusplaats is afhankelijk van de samenstelling van de groep. Tijdens de periode van die zes weken kunnen de aspirant-leden deelnemen aan de gewone repetities in Den Bosch.

Repetitie-adres: Van de Does de Willeboissingel 11
5211 CC Den Bosch

Namens het bestuur van de stichting Amici Cantus Gregoriani:

Ben Lamers
Leuvenlaan 9
5628 WE Eindhoven
tel: 040 - 411604

Piet Mennen
Wintelresedijk 5
5688 GW Oirschot
tel: 04997 - 73237 ■

MEDEDELINGEN

VERSLAGEN

Koreninstructiedag

Momenteel zijn op Radio Limburg elke maandagavond in het programma tussen zes uur en half zeven de gregoriaanse gezangen van de Mis van de komende zondag te beluisteren. Steeds door een ander Limburgs (kerk-)koor gezongen. Deze uitzendingen zullen nog enkele jaren worden voortgezet.

Een unicum in Nederland, en waarschijnlijk ook voor België. Wat is het geval?

Op 15 april 1991 zijn, naar een idee van de heer E. Gerits van Radio Limburg, in samenwerking met de stichting Musica Gregoriana, de opnamen gestart bij de ca. 60 koren die de gezangen grondig hebben ingestudeerd. Naar de uitzendingen wordt tot buiten de provincie met veel interesse geluisterd, en niet alleen door kerkzangers. Er wordt ook kritisch geluisterd. Daar men als koor een goede indruk wil achterlaten, komt een dergelijke activiteit de zang ten goede. Tevens komt de noodzaak aan het licht dat aan de zang dient te worden gesleuteld: er moet hard worden gewerkt.

Men ziet dit in Limburg als een groeiproces; het gaat niet van de ene op de andere dag. Welnu, daartoe was er op 4 april in Roermond een koreninstructiedag, georganiseerd door de Stichting Musica Gregoriana, onder auspiciën van de SNK en in samenwerking met de NSGV.

De gezangen van het Paastriduum werden ingestudeerd door ongeveer 65 deelnemers, waaronder men meerdere dames, en, o vreugde, jongeren opmerkte.

De heren Krekelberg, Lamberigts en Sars

leidden elk driemaal een studieblok van 50 minuten, hetgeen stevig aanpakken betekende. Centraal stond het gegeven dat het niet de melodie alléén is die het gregoriaans doet doordringen tot de bodem van het hart. Andere noodzakelijke factoren zijn bijvoorbeeld ritme en expressie. De verlenging van de gehele clivis door het episema, het naar de tweede noot toezingen in geval van een lichte pes, en het optrekken van de salicus naar de derde noot waren de elementen waarop hard werd gestudeerd. Het resultaat was goed merkbaar: de muziek begon te leven. Na de radio-opname kon men de opmerking noteren dat menige geloofs-gemeenschap zich een dergelijke zang in de Goede Week zou wensen.

Musica Gregoriana en Radio Limburg verdienen alle lof voor deze activiteit. Hen zij succes toegewenst met de komende uitzendingen. En proficiat met deze geslaagde dag. Men ging gesterkt naar huis met het goede voornemen niet alleen "met waardigheid en nobele eenvoud" maar ook met nieuw elan het gregoriaans in zijn/haar omgeving ten gehore te brengen.

M. Lambriex

Gregoriaans beluisterd

De ACG-mannenschola (waarvan u elders een artikel kunt lezen) heeft op zaterdag 25 april j.l. de Eucharistieviering in Oirschot met zijn gezang opgeluisterd. Bij het tweede openbare optreden van deze jonge schola was goed te horen, dat het koor de gezangen zowel musicaal als wat betreft de tekstinhoud goed beheerste en erin slaagde een homogene koorklank te ontwikkelen. De gelovigen in de kerk beloonden dit optreden

dan ook met een spontaan applaus. We zien uit naar het volgende optreden van de ACG-mannenschola.

Theo de Wit

CURSUSSEN

Opleiding Scholaleider gregoriaans

In samenwerking met de Amici Cantus Gregoriani organiseert de SNK een specialisatie gregoriaans. Deze specialisatie-opleiding leidt op tot zelfstandig leider van een gregoriaanse schola. De volgende eisen worden gesteld: diploma koordirectie PD of UM, kerkmusicus III van de NSGV, Meerjarige Dirigentenopleiding SNK (indien eerst de oriëntatiecursus gregoriaans met goed gevolg is doorlopen), koristenopleiding gregoriaans A en B (na een toelatingstest) en andere vergelijkbare opleidingsniveau's. Er wordt lesgegeven in de volgende vakken: Latijn, solfège, notatie handschriften (met name Sankt Gallen), modaliteit, ritmische en melodische analyse/vormleer, repertoire, leiding geven aan een schola, koorvorming, liturgie. Er is ook een practicum, waarbij de cursist een schola dirigeert.

De opleiding duurt twee jaar (30 bijeenkomsten per jaar) en zal op vrijdagavond gegeven worden van 19.00 uur tot 22.00 uur. De eerste bijeenkomst is vrijdag 4 september 1992.

De plaats: Nederlands Instituut voor Kerkmuziek, Plompetorengracht 3 te Utrecht.

De kosten bedragen fl. 495,- per jaar, exclusief studiemateriaal.

De docenten zijn: Marie-Louise Egbers (cursusleidster), Siem Groot en gastdocenten.

Inlichtingen bij: Siem Groot: 030-331010 (NSGV) of 030-313174 (SNK) en bij Marie-Louise Egbers: 076-221458.

Aanmelding bij het bureau van de SNK:

Drift 23, 3512 BR Utrecht, tel. 030 - 313174.

Zes avonden neumenleer en interpretatie

d.w.z. zes avonden zingen volgens de handschriften.

- op woensdagavond van 19.30 uur tot 22.00 uur;

- de data zijn: 16-9; 28-10; 9-12-1992 en 20-1; 17-3; 12-5-1993;

- de plaats: Schaapskooi, Emmastraat (naast de Vitus) in Hilversum;

- de kosten bedragen fl. 75,-;

- docent is Marie-Louise Egbers;

- inlichtingen bij M-L. Egbers: 076-221458;

- aanmelding bij de Stichting A.C.G., Torrenhoekstraat 14, 5056 AN Berkel-Enschot, telefoon 013-331094.

NEDERLANDSE HANDSCHRIFTEN

In het archief van de premonstratenzer Abdij van Berne te Heeswijk-Dinther ligt een fraaie collectie liturgische handschriftfragmenten met neumennotatie. De fragmenten stammen uit de 11e t/m de 16e eeuw, en zijn vrijwel allemaal afkomstig uit de Nederlanden. Een aantal studenten Muziekwetenschap en Middeleeuwse Studies heeft zich o.l.v. I. de Loos bezig gehouden met het beschrijven van deze fragmenten. De beschrijvingen zijn voorzien van een inleiding en gebundeld tot een syllabus. In de inleiding worden de geschiedenis van de fragmenten en de vorm van de neumennotaties behandeld.

De syllabus kost f. 25,- en is schriftelijk te bestellen bij I. de Loos, vakgroep Muziekwetenschap, Kromme Nieuwe Gracht 29, Utrecht. U krijgt de syllabus dan, samen met de rekening, thuisgestuurd.

GREGORIAANS TE BELUISTEREN

De Schola Cantorum Amsterdam o.l.v. Wim van Gerven sluit haar intensief liturgisch programma van dit koorjaar af met de volgende vieringen:

- zondag 17 mei om 16.00 uur de Vespers in de Boomkerk (Adm. de Ruyterweg).
- vanaf 24 mei t/m 28 juni: iedere zondag om 17.00 uur de Vespers in de Duif (Prinsengracht 756).
- donderdag 28 mei om 17.00 uur de Hemelvaartsvespers in de Duif.
- zaterdag 6 juni om 22.00 uur de Pinkstermetten in de Krijtberg (Singel 448).
- juli en augustus: zomerreces, waarin CD-opname van de Paasmetten. Deze CD is vermoedelijk omstreeks december '92 verkrijgbaar.

De Schola Gregoriana Lugdunensis o.l.v. Clothilde Scholte geeft op 12 juni een gregoriaans concert met instrumentale intermezzi. Dit concert vindt plaats in de Zijkapel te Leiden en duurt ongeveer een uur. Aanvangstijd is 20.00 uur.

De Begijnhofschola in Breda o.l.v. Marie-Louise Egbers zingt de zaterdag vóór de eerste zondag van de maand de gregoriaanse gezangen van de desbetreffende zondag in de Eucharistieviering van 19.00 uur in de Begijnhofkerk aan de Catharinastraat met uitzondering van de maand augustus.

BERICHTEN VAN ANDEREN

De K.R.O. stuurde ons het overzicht van de liturgievieringen radio t/m augustus. Wij nemen daarvan de Latijns/gregoriaanse vieringen over (radio IV, 10.00 tot 11.00 uur):

- 28 mei, Kerk OLV Hulp der Christenen te Landgraaf (Limburg): gr.lat.;

- 28 juni, H. Pancratius te Castricum: greg.;

- 26 juli, H. Martinus te Linne: greg.;

- 30 augustus, Adelbert Abdij te Egmond-Binnen: greg.

De Vereniging voor Latijnse Liturgie bestaat 25 jaar. De jubileumviering vindt plaats op zaterdag 30 mei 1992 te Den Bosch. Om 10.15 uur is er in de St. Janskerk een pontificale Latijnse H. Mis met Mgr. J.G. ter Schure, bisschop van Den Bosch, als hoofdcelebrant. De gregoriaanse gezangen worden verzorgd door het Utrechts Studenten Gregoriaans Koor o.l.v. Drs. J.G.P.G. Boogaarts. Na de H. Mis vindt de feestelijke bijeenkomst plaats in het Casino aan de Parade. Naast lezingen door Mgr. R. Ph Bär, Dom N. de Wolf o.s.b. en Dr. A.P.L. Bodar, zal tevens de jubileumbundel "Nova et Vetera" worden gepresenteerd. Ook niet-leden zijn op deze dag van harte welkom. ■

LITURGIE

KERKELIJKE KALENDER (Juni, juli en augustus 1992)

zondag	7 juni:	Hoogfeest van Pinksteren
zondag	14 juni:	Hoogfeest Heilige Drieëenheid
zondag	21 juni:	Hoogfeest van Sacramentsdag
woensdag	24 juni:	Hoogfeest van de Geboorte van de heilige Johannes de Doper
vrijdag	26 juni:	Hoogfeest van Jezus' Heilig Hart
zondag	28 juni:	Dertiende zondag door het jaar
maandag	29 juni:	Hoogfeest van de heilige Apostelen Petrus en Paulus
vrijdag	3 juli:	Feest van de heilige Apostel Thomas
zondag	5 juli:	Veertiende zondag door het jaar
donderdag	9 juli:	Feest van de heilige Martelaren van Gorcum
zaterdag	11 juli:	Feest van de heilige Abt Benedictus, patroon van Europa
zondag	12 juli:	Vijftiende zondag door het jaar
zondag	19 juli:	Zestiende zondag door het jaar
zaterdag	25 juli:	Feest van de heilige Apostel Jacobus
zondag	26 juli:	Zeventiende zondag door het jaar
zondag	2 augustus:	Achttiende zondag door het jaar
donderdag	6 augustus:	Feest van de Gedaanteverandering van de Heer
zondag	9 augustus:	Negentiende zondag door het jaar
zaterdag	15 augustus:	Hoogfeest Maria tenhemelopneming
zondag	16 augustus:	Twintigste zondag door het jaar
zondag	23 augustus:	Eenentwintigste zondag door het jaar
maandag	24 augustus:	Feest van de heilige Apostel Bartolomeüs
zondag	30 augustus:	Tweeëntwintigste zondag door het jaar ■

INHOUD

Van de redactie	49
Het gregoriaans van de premonstratenzer orde <i>Martin Hoondert</i>	50
Kerkzang in de Byzantijnse eredienst <i>Ant. Vriens, ofm.cap.</i>	67
Het gregoriaans en hymnepoëzie voor de aartsengel Michaël <i>Paul Raasveld</i>	73
Discussie over de historische uitvoering van het gregoriaans <i>Wico Clements</i>	81
Mannenschola ACG: het ontstaan en de werkwijze <i>Ben Lamers en Piet Mennen</i>	87
Mededelingen	89
Kerkelijke kalender	92

 Stiechling
Gmici Cantus Gregoriani